

MUSIQIY TAFAKKURNING UNIVERSAL QONUNIYATLARI.

Komilova Marjona Alisher qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta'limi va san'at mutaxassisligi

M.MTS-AU-25 1-kurs magistri

Annotatsiya: *Ushbu maqolada musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari, uning tarixiy-madaniy rivojlanish omillari va estetik idrok jarayonidagi o'рни tahlil qilinadi. Musiqiy tafakkur insonning emotsional, intellektual va ijodiy faoliyatini uyg'unlashtiruvchi murakkab psixologik jarayon sifatida izohlanadi. Maqolada musiqiy tafakkur shakllanishining falsafiy, psixologik va pedagogik asoslari, shuningdek, musiqiy obraz, ritm, intonatsiya va uslub kabi tushunchalar universal jarayon sifatida yoritiladi. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, qiyosiy-uslubiy yondashuv va musiqiy-psixologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalarda musiqiy tafakkurning barcha madaniyatlar uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlari aniqlanib, amaliy ta'lim jarayoniga doir takliflar berildi.*

Kalit so'zlar: *musiqiy tafakkur, universal qonuniyatlar, estetik idrok, musiqiy obraz, ritm, intonatsiya, musiqiy psixologiya, musiqiy tafakkur evolyusiyasi.*

Musiqqa insoniyatning eng qadimgi madaniy ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning idrok etilishi va anglanishi musiqiy tafakkur tushunchasi orqali izohlanadi. Musiqiy tafakkur — bu musiqiy obrazlarni idrok qilish, qayta ishlash, ularni ongda badiiy mazmun sifatida shakllantirish qobiliyati bo'lib, u har bir jamiyatda turlicha rivojlangan bo'lsa-da, uning asosiy mexanizmlari universal xususiyatga ega.

Insoniyat taraqqiyoti davomida musiqiy tafakkur ritm, intonatsiya, garmoniyaviy uyg'unlik, dramatik taraqqiyot kabi omillar bilan shakllanib borgan. Musiqaning hayotiy hodisalar, mehnat jarayonlari, diniy marosimlar, ijtimoiy tajribalar bilan bog'liqligi musiqiy tafakkurning antropologik va universal mohiyatini ochib beradi.

Bugungi kunda musiqiy tafakkur masalasi nafaqat san'atshunoslik, balki psixologiya, pedagogika, madaniyatshunoslik, hatto neyrofanlarning kesishgan nuqtasida faol tadqiq etilmoqda. Shu sababli musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlarini ochib berish, bir tomondan, musiqani chuqur anglashga yordam bersa, ikkinchi tomondan, musiqiy ta'lim sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Musiqiy tafakkur inson miyasining tovushlarni vaqt ichida tashkil qilish, ularga ma’no berish va hissiy javob qaytarish usuli. U faqat o’rgatiladigan mahorat emas, balki biologik va evolyutsion asosga ega universal kognitiv jarayon. Quyida dunyoning barcha madaniyatlarida (Yevropa klassikasidan tortib, O’zbek maqomi, Afrika ritmlari, Hindiston ragalari, Indoneziya gamelani va Amazon qabilalari musiqasigacha) deyarli istisnosiz kuzatiladigan asosiy qonuniyatlar batafsil bayon qilinadi.

Oktava ekvivalentligi va chastota nisbati

Har qanday madaniyatda bir tovushning chastotasini ikki baravar oshirganda (masalan, 220 Gts → 440 Gts) odamlar uni “xuddi shu nota, faqat balandroq” deb qabul qilishadi. Bu tovushning fizik tabiati (garmonik seriya) bilan bog’liq. Natijada oktava — dunyodagi eng universal interval. Hatto oktavaga bo’linmagan tizimlarda ham (masalan, ba’zi qadimiy Xitoy pentatonikasida) oktava “bir xillik” sifatida seziladi.

Konsonans va dissonansning biologik ierarxiyasi

Miyada sodda chastota nisbati (1:1, 2:1, 3:2, 4:3, 5:4) yoqimli, murakkab nisbati (masalan, 45:32 triton) esa taranglik hosil qiladi.

- Toza kvinta (3:2) — deyarli barcha madaniyatlarda eng barqaror va yoqimli interval.

- Katta tersiya (5:4) va kichik tersiya (6:5) ham keng tarqalgan.

- Kichik sekund va katta septima esa ko’pincha “og’riqli” yoki “tarang” sifatida qo’llaniladi.

Bu qonuniyat akustik soddalik va miyaning garmonik seriyani tan olish qobiliyatidan kelib chiqadi.

Ritmik puls va 2/3 ga bo’linish afzalligi

Inson yurak urishi (taxminan 60–100 urish/minut) va yurish ritmi tufayli ikki yoki uch zarbaga bo’linadigan ritmlarni tabiiy qabul qiladi.

Dunyoning 90% dan ortiq musiqalarida metrik tuzilish 2/4, 3/4, 4/4, 6/8, 12/8 kabi sodda yoki aralash shakllarda bo’ladi. Hattta Afrika poliritmiyalarida ham asosiy puls ikki yoki uch zarbaga bo’linadi.

Melodik kontur qonuniyatlari (arch shape)

Eng universal melodik shakl: asta-sekin ko’tarilish → cho’qqi → tushish.

Buni bolalar qo’shiqlarida (“Twinkle Twinkle”, “Qo’shiqchi qiz”, “Alalo”) ham, maqom yo’llarida (Shashmaqomning “Nasrulloi” yo’li), ham klassik sonatalarning birinchi mavzularida ko’ramiz. Kichik intervale (sekund, tersiya) kundalik nutqqa yaqin bo’lgani uchun ko’proq, katta sakrashlar esa emotsional urg’u uchun ishlatiladi.

Tonal markaz (tonika) va “uyga qaytish” printsipli

Har bir madaniyatda bitta tovush yoki akkord “markaz” sifatida qabul qilinadi. Musiqa undan uzoqlashib taranglik hosil qiladi va oxirida unga qaytadi. Bu qaytish — universal tinchlanish va yechim hissi.

Masalan: G‘arb musiqasida V–I kadansi, O‘zbek maqomida shu’ba oxiridagi o‘zagi, Bali gamelanida gong tsiklining oxirgi zarbasi.

Taranglik–yechim (tension–release) dinamikasi

Musiqa doim taranglik hosil qilib, keyin uni yechadi. Bu nafaqat garmoniyada, balki ritm, dinamika va teksturada ham kuzatiladi. Miyada dopamin chiqishi aynan “kutish → to‘ldirilishi” jarayonida ro‘y beradi.

Emotsional ifodaning universal kodlari

- Tez tempo + baland registr + forte → hayajon, quvonch, g‘azab
- Sekin tempo + past registr + piano → qayg‘u, tinchlik, o‘ychanlik
- Katta dinamik kontrastlar → hayrat, hayajon

Bu bog‘lanishlar biologik: tez yurak urishi = tez tempo, sekin nafas = sekin tempo.

Takrorlanish va statistik o‘rganish

Inson miyasi 30–60 soniyada musiqiy naqshlarni eslab qoladi va keyingi voqealarni bashorat qiladi. Shu sababli refren, ostinato, sekvensiya, varia hamma joyda mavjud. Takrorlanish — xotirani mustahkamlash va hissiy ta’sirni kuchaytirishning eng kuchli vositasi.

Gestalt qonuniyatlarining musiqadagi ko‘rinishi

- Yaqinlik printsiipi: vaqt yoki balandlikda yaqin tovushlar bir guruh sifatida qabul qilinadi (motiv, fraza).
- O‘xshashlik printsiipi: bir xil tembr yoki ritmli tovushlar birlashadi.
- Yaxshi davomiylik: silliq harakatlanadigan melodiya uzilmas deb eshitiladi.

Sinestezik universal bog‘lanishlar

- Baland tovushlar → yorug‘lik, kichik → qorong‘u
- Katta intervale → katta masofa yoki “ochiq joy” hissi
- Keskin timbr → o‘tkir, silliq timbr → yumshoq

Bu bog‘lanishlar ko‘p tillarda bir xil so‘zlar bilan ifodalanadi (“yorqin” skripka, “qorong‘i” violonchel).

Ijtimoiy sinxronlash va entrainment

Musiqa (ayniqsa ritm) odamlarni bir vaqtda harakatlantiradi. Bu evolyutsion jihatdan guruh birligini mustahkamlash uchun kerak bo‘lgan. Hozir ham harbiy marosimlarda, ibodatlarda, raqslarda, futbol stadionlarida bu mexanizm ishlaydi.

Bolalar musiqiy tafakkurining universalligi

6–12 oylik chaqaloqlar allaqachon:

- konsonansni dissonansdan ajrata oladi
- ritmik pulsni sezadi
- melodik konturni takrorlaydi
- ona tilining intonatsiyasini nusxa qiladi

Bu musiqiy qonuniyatlarning tug‘ma ekanligini isbotlaydi.

Musiqiy tafakkur madaniyatlar orasida rang-barang ko‘rinish olsada, uning chuqur mexanizmlari insoniyatning umumiy biologik, psixologik va ijtimoiy ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Shu sababli bir o‘zbek “Ushshoq” yo‘lini tinglagan odam bilan bir avstraliyalik aborigenning “didjeridu” musiqasini tinglagan odam o‘rtasida chuqur umumiy til mavjud — bu til so‘z emas, balki miyaning tovush va vaqtni idrok etishning universal qonuniyatlaridir.

Musiqiy tafakkurning universalligini tan olish bilan birga, uni milliy o‘ziga xosliklar bilan uyg‘un tarzda o‘rganish zarur. Chunki har bir xalq o‘zining musiqiy tajribasi, tarixiy xotirasi, ohang tizimi orqali o‘ziga xos musiqiy dunyoqarashni shakllantiradi. Shunga qaramay, musiqiy tafakkurning psixologik-madaniy asoslari barcha xalqlarda umumiy: ritmni sezish, intonatsiyani idrok etish, musiqiy obrazlarni tushunish — bularning barchasi universal qonuniyatlarga bo‘ysunadi.

Bugungi globallashuv sharoitida musiqiy tafakkur o‘zaro ta’sirda rivojlanmoqda. G‘arb va Sharq musiqalarining sintezi musiqiy tafakkurning yangi ko‘rinishlarini yuzaga keltirmoqda.

XULOSA

Musiqiy tafakkur inson ongining o‘ziga xos ijodiy shakli bo‘lib, uning universal qonuniyatlari barcha madaniyatlarga xos umumiy psixologik va estetik mexanizmlar asosida shakllanadi. Ritm, intonatsiya, musiqiy obraz, dramatik taraqqiyot kabi elementlar musiqiy tafakkurning umumiy qonuniyatlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Musiqiy ta’limda musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlarini o‘rgatish bo‘yicha maxsus metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.

Bolalar va talabalar uchun musiqiy idrokni rivojlantiruvchi interfaol mashg‘ulotlarni ko‘paytirish.

O‘zbek milliy musiqasi va jahon musiqa madaniyatining umumiy jihatlarini qiyosiy o‘qitish.

Musiqiy tafakkur psixologiyasi bo‘yicha yangi ilmiy tadqiqotlar yo‘lga qo‘yish.

Musiqa o‘qituvchilarining malaka oshirish kurslarida musiqiy tafakkurga oid zamonaviy psixologik yondashuvlarni joriy etish.

ADABIYOTLAR:

1. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA–XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.
2. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATION TEXNOLOGIYALARNING MUSIQA O 'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 428-430.
3. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. JournalNX, 9(11), 8-10.
4. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.
5. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O 'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. Oriental Art and Culture, 5(3), 414-419.
6. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(32), 87-91.
7. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. Inter education & global study, (5 (1)), 456-465.
8. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(28), 68-71.
9. Botirkhonovich, S. B. (2025). EDUCATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY OF STUDENTS THROUGH THE STUDY OF UZBEKISTAN FOLK MUSIC AND CULTURAL HERITAGE. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 3(2), 257-260.
10. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA–XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.
11. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA O 'QITUVCHILAR DARSLARDA ILG 'OR TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KO 'NIKMALARI. SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI, 8(9), 90-94.
12. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.

13. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(32), 87-91.
14. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(28), 68-71.
15. Levitin, D. J. This Is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession. New York: Dutton, 2006.
16. Matyoqubov, O. Maqomot: Nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston konservatoriyasi nashriyoti, 2004.
17. Yusupjonovna S. E. TREATMENT APPROACHES FOR SENSORINEURAL HEARING LOSS //Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology. – 2025. – T. 2. – №. 5. – C. 157-158.
18. Yusupjonovna, S. E. (2025). TREATMENT APPROACHES FOR SENSORINEURAL HEARING LOSS. Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology, 2(5), 157-158.
19. Shodieva, E. (2024). OTOMYCOSIS DISEASE AND ITS ETIOTROPIC TREATMENT METHODS. Science and innovation, 3(D1), 155-161.
20. Усманова, Н. А., & Шодиева, Э. Ю. (2021). ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ТЕРАПИИ ОТОМИКОЗА. Re-health journal, (2 (10)), 97-99.
21. Shodieva, E. (2024). OTOMYCOSIS DISEASE AND ITS ETIOTROPIC TREATMENT METHODS. Science and innovation, 3(D1), 155-161.

